

Preduzetništvo
žena u Srbiji

10

godina kasnije

KLIMATSKE
PROMENE
I ŽENSKO
PREDUZETNIŠTVO

SeConS Expert Team

Marija Babović
Tijana Veljković

**Preduzetništvo
žena u Srbiji**

10
godina kasnije

MART, 2023.

KLIMATSKE
PROMENE
I ŽENSKO
PREDUZETNIŠTVO

SeConS
grupa za razvojnu Inicijativu

SKRAĆENICE

APR	Agencija za privredne registre
GHG	Gasovi staklene bašte (Greenhouse Gas)
UN WOMEN	Agencija Ujedinjenih nacija za rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena
UNFCCC	Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama (United Nations Framework Convention on Climate Change)

SADRŽAJ

1. Uvod	6
1.1 Rodni aspekti klimatskih promena – analiza sekundarnih izvora	7
2. Zelena ekonomija i klimatske promene – nalazi istraživanja	8
2.1 Uticaj klimatskih promena na poslovanje	8
2.2 Prakse “ozelenjavanja biznisa”	11
3. Zaključak i preporuke	14
Literatura	16

1 UVOD

Ovaj izveštaj je nastao na osnovu studije *Preduzetništvo žena u Srbiji – deset godina kasnije*. U njemu su predstavljeni podaci iz studije koji se odnose na percepciju uticaja klimatskih promena na poslovanje preduzetnica i tendencije “ozelenjavanja” ženskih biznisa.

Nalazi su dobijeni primenom mešovitih metoda istraživanja – analizom sekundarnih izvora (desk analiza) i sprovođenjem izvornog (anketnog) istraživanja na reprezentativnom uzorku od 559 aktivnih preduzetnica koji je izveden iz evidencije Agencije za privredne registre (APR) na osnovu kriterijuma da su žene registrovane preduzetnice ili da su istovremeno (su)vlasnice i direktorke registrovanog privrednog društva.

Pozadina i svrha

Prva studija o preduzetništvu žena u Srbiji publikovana je 2012. godine na osnovu istraživanja koje je na inicijativu tadašnjeg Ministarstva ekonomije i regionalnog razvoja Republike Srbije, uz podršku UN Women, sprovela organizacija za primenjena istraživanja i analize politika SeConS. Polazna studija¹ sadržala je i veliki broj preporuka koje su imale za cilj da informišu politike za podsticanje razvoja preduzetništva žena i zatvaranja rodnog jaza u preduzetništvu i šire, u ekonomskoj participaciji, ili zaposlenosti. U 2021. godini Ministarstvo privrede Republike Srbije je pokrenulo novu inicijativu da se sagleda stanje u preduzetništvu žena nakon nešto više od deset godina i da se uoče promene, dostignuća, izazovi, kao i potencijali preduzetništva žena na koje se budućim politikama treba usmeriti. Istraživanje je i ovog puta sprovela organizacija SeConS uz podršku UN Women u okviru projekta *Ključni koraci ka rodnoj ravnopravnosti*, sa ciljem da se Ministarstvu privrede učine dostupnim nalazi potrebni za formulisanje politika usmerenih na podsticanje preduzetništva žena.

Dizajn upitnika novog istraživanja se dobrim delom razvijao u komplementarnosti sa upitnikom korišćenim u *Polaznoj studiji o preduzetništvu žena u Srbiji iz 2012. godine*, kako bi se obezbedila uporedivost u ključnim aspektima. Međutim, za razliku od prethodne studije, anketno istraživanje je ovog puta sadržalo i potpuno novi set pitanja s ciljem da se stekne uvid u „zeleno poslovanje“ i pitanja koja će otkriti svest i percepciju žena o mogućnostima tranzicije ka zelenom biznisu i iskustvima u takvim poduhvatima.

1 Babović, M. (2012). *Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji*. Beograd: UN Women. Dostupno na: <https://secons.net/wp-content/uploads/2022/01/87-publication.pdf>

1.1 Rodni aspekti klimatskih promena – analiza sekundarnih izvora

Rodni aspekti klimatskih promena, cirkularna i zelena ekonomija, predstavljaju relativno nove oblasti politika za koje još uvek nisu dostupni adekvatni rodno osetljivi podaci koji bi omogućili jasne uvide u stanje rodne ravnopravnosti u ovim oblastima. Međutim, neravnopravnosti i razlike koje generalno postoje u položaju žena i muškaraca mogu uticati na strategije kojima pribegavaju žene i muškarci u cilju prilagođavanja ili ublažavanja posledica klimatskih promena.

Klimatske promene narušavaju prirodnu ravnotežu tako što povećavaju temperaturu i modifikuju obrasce padavina, te za rezultat imaju brojne posledice kao što su povećanje nivoa mora, topljenje glečera, smanjenje kopnenog i vodenog biodiverziteta, povećane rizike od erozije obala i pojavu ekstremnih vremenskih nepogoda, te smanjenje dostupnih vodenih resursa. Okvirna Konvencija Ujedinjenih nacija o promenama klime (UNFCCC) je temeljni međunarodni ugovor koji ima za cilj da „stabilizuje koncentraciju gasova sa efektom staklene bašte (GHG) u atmosferi na nivou koji će sprečiti štetne uticaje na klimatski sistem“.²

Osnovna dva odgovora na klimatske promene predstavljaju ublažavanje uticaja klimatskih promena (mitigacija) i prilagođavanje klimatskim promenama (adaptacija).

Mitigacija predstavlja preduzimanje akcija ili mera kako bi se smanjila i/ili sprečila emisija gasova sa efektom staklene bašte, dok adaptacija podrazumeva pronalaženje najboljih načina da se savladaju posledice klimatskih promena koje su se već desile, smanje rizici kako bi se izbegle dodatne negativne posledice klimatskih promena.³

Preduzimanje uspešnih akcija usmerenih na mitigaciju i adaptaciju usko su povezano i sa obavljanjem uloga ekonomskog odlučivanja, te sa mogućnostima razvoja preduzetništva. Zbog slabijeg pristupa resursima, niže zaposlenosti i više stope siromaštva, žene imaju i niže kapacitete za adaptaciju na klimatske promene, posebno žene iz ranjivih grupa. Treba napomenuti i to da je potrošnja energije u domaćinstvu često više pod kontrolom žena koje su pretežno odgovorne za održavanje domaćinstva i brigu o porodici i koje u uslovima oskudice podnose veći teret brige o uštedama. U tom smislu, njihovi izbori tehnologija i prakse potrošnje i kućnog rada su značajne sa stanovišta uticaja na klimu jer su upravo domaćinstva glavni izvor kratkotrajnih polutanata (čestica PM_{2,5} i PM₁₀, crnog ugljenika i karbon monoksida).⁴ Međutim, žene imaju ograničene mogućnosti da odlučuju o krupnijim investicijama i time sprovedu promene u praksama potrošnje domaćinstva koje mogu ublažiti uticaj na klimu. S toga, tranzicija u obrascima potrošnje može predstavljati daleko veći teret za žene nego za muškarce, ukoliko nije praćena i rodnom preraspodelom odgovornosti u domaćinstvu.

Manjak ekonomske moći žena se ogleda manjoj zastupljenosti među preduzetnicima i među menadžerima. Drugim rečima, žene su manje zastupljene u ulogama u kojima se donose ekonomske odluke i upravlja se resursima. Može se očekivati da će prelazak na ekonomiju sa niskom emisijom ugljenika snažnije uticati na velika preduzeća u sektorima koji pretežno zapošljavaju mušku radnu snagu- u sektoru vađenja ruda i kamena je 87% muškaraca, u industrijskoj proizvodnji muška radna snaga čini 60,9%, u sektoru snabdevanja energijom, gasom i parom 79%, u građevinarstvu 91,5%, u vodosnabdevanju i upravljanju otpadom 79,4% i u saobraćaju i skladištenju 80,3%.⁵ I pored toga što niska zastupljenost žena u ovim sektorima ukazuje i na njihove manje šanse da doprinesu smanjenju štetnih uticaja na klimu i klimatske promene, uočava se i potencijal za razvoj malih preduzeća, pa samim tim i ženskog preduzetništva u oblastima obnovljivih izvora energije i cirkularne ekonomije.

2 UNFCCC. Climate Get the Big Picture. Dostupno na: <https://unfccc.int/resource/bigpicture/>.

3 Babović, M., & Petrović, J. (2019). *Gender Sensitive Data and Indicators for Project: Establishing Transparency Framework for The Republic of Serbia*. Belgrade: UNDP. Dostupno na: <https://www.klimatskeprome.rs/wp-content/uploads/2020/08/Gender-and-Climate-Change-monitoring-framework-DRAFT-18122019.pdf#page=6&zoom=100,53,161>.

4 Malley, Ch., Stojijkovic, D., & Michalopoulou, E. (2020). *Assessment of short-lived climate pollutant mitigation in Serbia*. UNDP. Dostupno na: <https://www.klimatskeprome.rs/wp-content/uploads/2021/05/SLCPs-Report-Serbia.pdf>

5 RZS. (2021). *Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20215671.pdf>

2 ZELENA EKONOMIJA I KLIMATSKE PROMENE – NALAZI ISTRAŽIVANJA

KLJUČNI NALAZI

- Preduzetnice su svesne značaja akcije protiv klimatskih promena, ali ne poseduju dovoljno specifična znanja o tome da bi mogle adekvatnije proceniti na koji način klimatske promene utiču na njihovo poslovanje, te kako bi mogle unaprediti svoje biznise tako da smanje štetne uticaje na životnu sredinu ili se bolje adaptiraju na klimatske promene.
- Osim poznavanja, praćenja i poštovanja osnovnih ekoloških propisa, preduzetnice u maloj proporciji primenjuju neke od praksi zelenih biznisa. Najčešće su to prakse kojima se smanjuje otpad, štednja energije ili povećanje energetske efikasnosti, upotreba ekoloških pakovanja ili zelene nabavke, a vrlo malo su angažovane u pravom zelenom biznisu, odnosno onom koji proizvodi ekološke proizvode ili pruža ekološke usluge.
- Kao najvažniji razlog za slabu primenu zelenih praksi javlja se nedovoljno poznavanje mogućnosti da se kroz ove različite prakse izvrši tranzicija ka zelenom biznisu i doprinese razvoju niskougljenične ekonomije.
- Preduzetnice su spremne za nova znanja i promene u većini slučajeva.

2.1 Uticaj klimatskih promena na poslovanje

Percepcija uticaja klimatskih promena na poslovanje zavisi od razvijenosti svesti o tome šta sve predstavlja manifestacije klimatskih promena i na koji način te manifestacije utiču na različite aspekte koji su od značaja za poslovanje, poput sirovina, tehnologija, potreba tržišta, uslova rada i kapaciteta radne snage i sl.

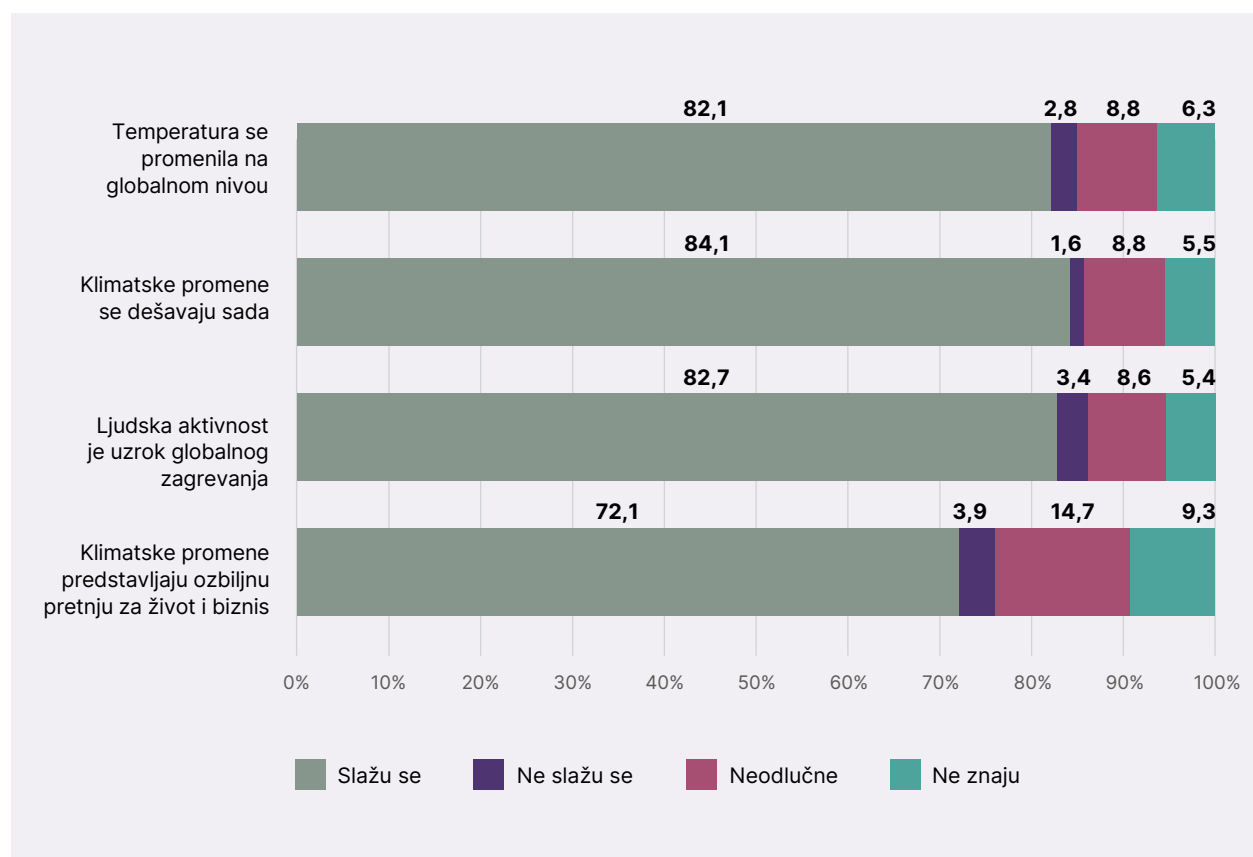
Nalazi istraživanja ukazuju da iako preduzetnice u izrazito visokom procentu znaju da su izazovi povezani sa klimatskim promenama prisutni, i na nekom opštijem nivou znaju šta su klimatske promene, one nemaju dovoljno specifičnih znanja o tome i ne mogu preciznije da procene, predvide uticaje na poslovanje, niti da pribegnu uvođenju tehnologija i praksi u svoje poslovanje koje bi povećale adaptabilnost biznisa na štetne posledice klimatskih promena i koje bi doprinosile smanjenju emisije gasova staklene bašte i drugih štetnih uticaja na životnu sredinu.

Kao što se može videti iz narednog grafikona, izrazita većina ispitanica se slaže sa tvrdnjama da se temperatura promenila na globalnom nivou, da se klimatske promene upravo sada dešavaju, te da je ljudska aktivnost uzrok globalnog zagrevanja.

Nešto manji procenat preduzetnica se slaže i sa tvrdnjom da klimatske promene predstavljaju ozbiljnu pretnju za život i biznis (**Grafikon 1**).

Preduzetnice su svesne da njihova znanja o klimatskim promenama nisu na visokom nivou, pa su na skali od 1 do 5 znanja o različitim aspektima klimatskih promena ocenile osrednjim ocenama (**Grafikon 2**).

U proseku najvišim ocenama su ocenile poznavanje ekstremnih klimatskih događaja, poput poplava i suša, koje imaju i najneposrednije posledice i u nedavnoj prošlosti (2014. i 2017. godine kada je Srbija bila pogođena poplavama), te su mogle da steknu i neposredno iskustvo. Nešto su niže ocenile poznavanje prirode, izvora i posledica emisije gasova sa efektom staklene bašte i posledica klimatskih promena koje se odnose na deforestaciju, gubitak biodiverziteta, uticaj na mora i okeane.

↑ **Grafikon 1:** Slaganje sa stavovima o klimatskim promenama (%)

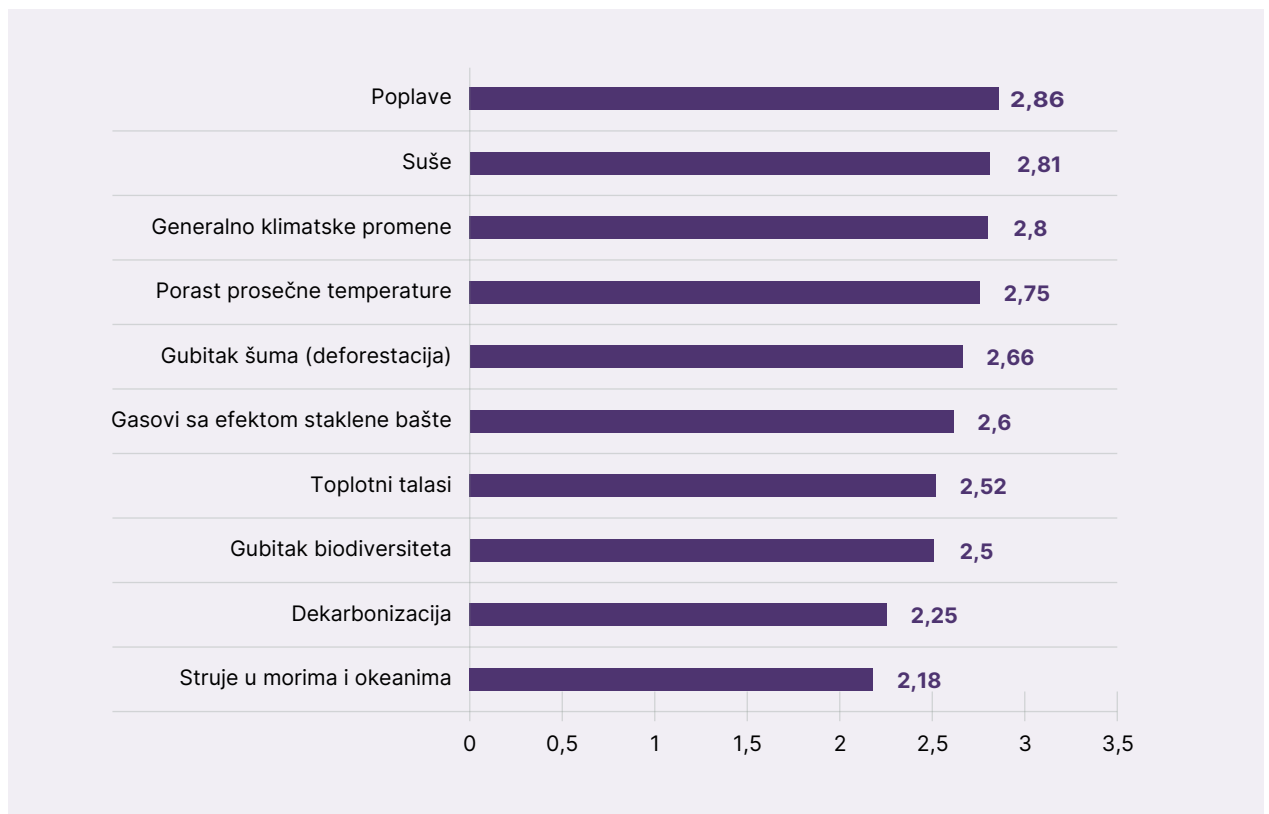
Veoma je važan nalaz da su u proseku nisko ocenile poznavanje dekarbonizacije, odnosno načina na koji je potrebno i na koji će se merama mitigacije uticati na smanjivanje štetnih uticaja na klimu, a koje mogu biti od velikog značaja upravo za njihove biznise.

Čak 70,1% preduzetnica tvrdi da klimatske promene uopšte ne utiču na njihov biznis.

One koje smatraju da ipak utiču, u proseku ocenjuju uticaj kao mali, ocenom 2,05 na skali od 1-10. Međutim, i među njima je mali broj onih koje su umele preciznije da navedu kako se taj uticaj

ispoljava, čak 59% nije umelo da objasni na koji način klimatske promene utiču na njihov biznis. Među onima koje su umele da navedu preciznije način na koji klimatske promene utiču na njihove biznise najčešće su navele otežano obavljanje posla zbog vremenskih nepogoda (32%), smanjen obim posla zbog vremenskih nepogoda (9%), povećan obim posla (4%), povećanu cenu sirovina i proizvoda (17%), propadanje useva (9%) i sl.

Svega 3,4% preduzetnica je navelo da je imalo gubitke zbog klimatskih promena i ekstremnih vremenskih uslova u poslednjih 10 godina. Među njima 21,1% preduzetnica (N=19) tvrdi da je prilagodilo način poslovanja ili opremu koju koristi u odgovoru na gubitke koje su pretrpele tokom poslednjih 10 godina zbog ekstremnih vremenskih događaja.

↑ **Grafikon 2:** Samoprocena znanja o različitim aspektima klimatskih promena

2.2 Prakse “ozelenjavanja biznisa”

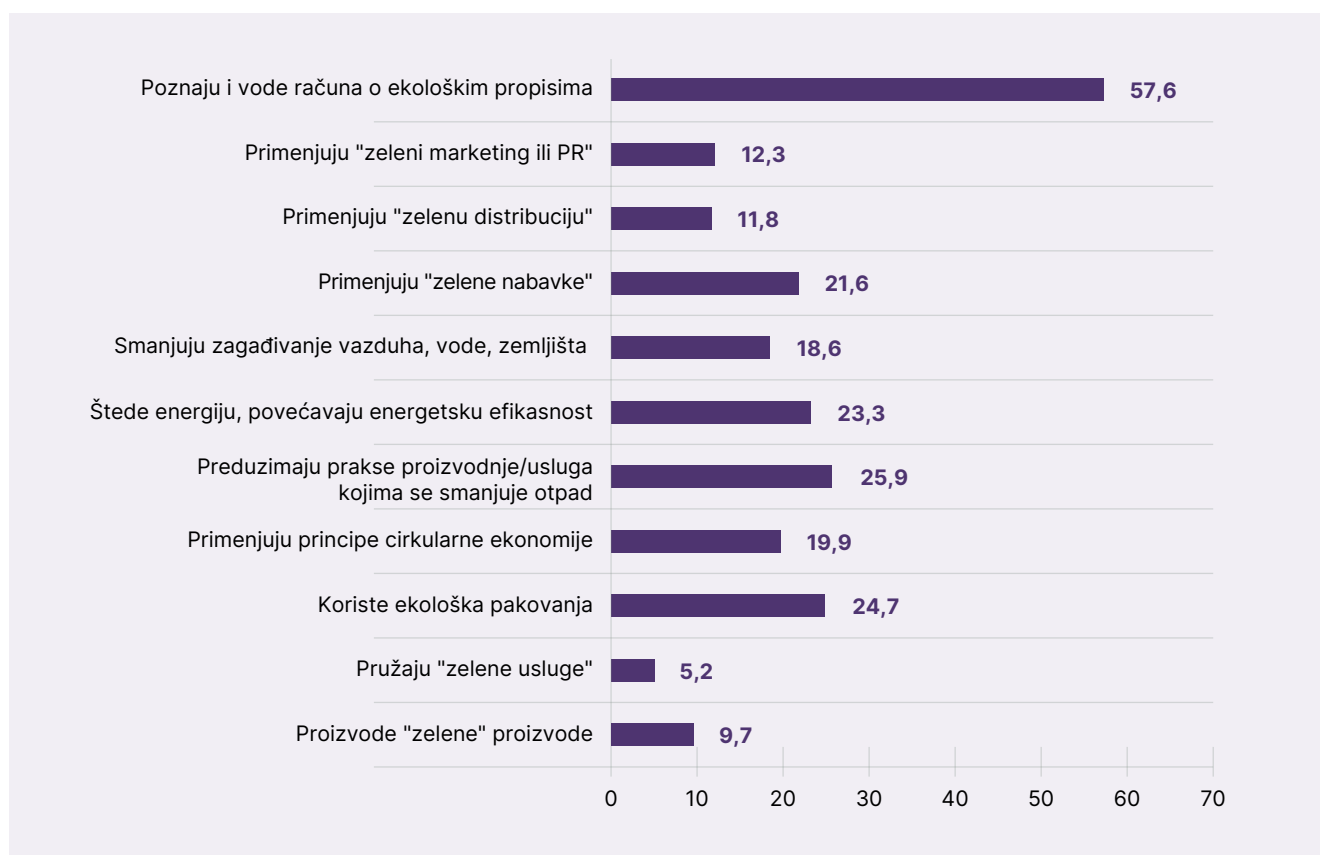
Pored ispitivanja znanja o klimatskim promenama, istraživanjem se nastojalo ispitati i u kojoj meri preduzetnice primenjuju prakse u svojim biznisima koje doprinose smanjenju emisije gasova sa efektom staklene bašte, i šire, štetnih uticaja na životnu sredinu.

Podaci ukazuju da više od polovine preduzetnica vodi računa o ekološkim propisima, ali da su drugi aspekti “zelenog poslovanja” relativno slabo zastupljeni.

Oko četvrtine preduzetnica primenjuje prakse proizvodnje ili pružanja usluga kojima se smanjuje

generisanje otpada, i/ili koriste ekološka pakovanja i/ili štede energiju, odnosno povećavaju energetska efikasnost. Blizu petine preduzetnica primenjuje “zelene nabavke”, odnosno nabavlja sirovine, poluproizvode, opremu i sredstva za rad od kompanija koje primenjuju principe “zelenog poslovanja”, i/ili primenjuju principe cirkularne ekonomije ili na drugi način nastoje da smanje zagađivanje vode, zemljišta i vazduha.

Ostale prakse, poput “zelenog marketinga” ili odnosa s javnošću, “zelene distribucije” koja koristi kanale sa smanjenom emisijom ugljen-dioksida, manje su zastupljene, a udeo firmi koje proizvode “zelene proizvode” (poput organske hrane, ekoloških proizvoda kao što je odeća od organskog pamuka, organska kozmetika, ili ekološke opreme kao što su solarni paneli, bio goriva i sl.) ili pružaju “zelene usluge” (kao što su ekološki turizam, obrazovanje o životnoj sredini, obuka o ekološkim propisima i sl.) – veoma je mali (**Grafikon 3**).

↑ **Grafikon 3:** Procenat preduzeća koja primenjuju elemente “zelenog poslovanja”

U proseku preduzeća iz uzorka primenjuju 2-3 ekološke prakse, a da bi se razlikovala preduzeća u pogledu stepena u kome su ekološki orijentisana, odnosno koliko je njihova orijentacija na poslovanje koje vodi računa o zaštiti životne sredine snažno, formiran je indeks zelenog poslovanja koji razvrstava preduzeća na kategorije prema broju različitih praksi koje primenjuju.

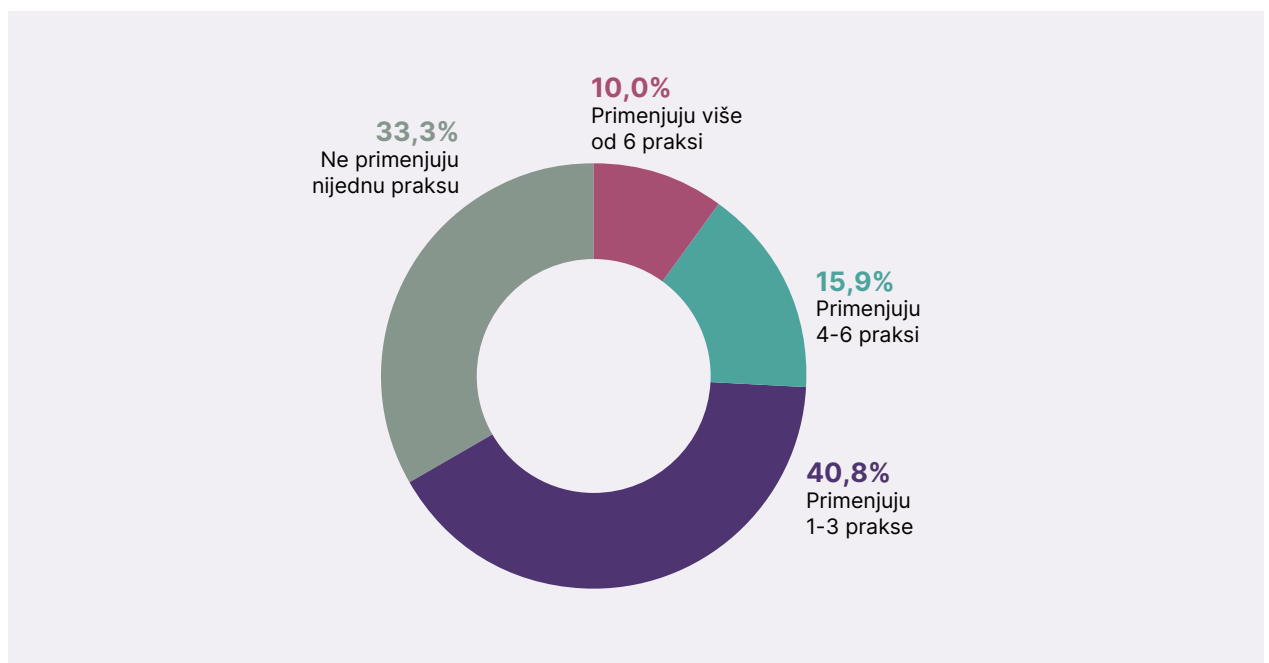
Iz narednog grafikona se može primetiti da trećina preduzeća ne primenjuje nijednu od navedenih ekoloških praksi, odnosno praksi „zelenog biznisa“, najveći je udeo preduzeća koja primenjuju 1-3 prakse a svako deseto preduzeće primenjuje više od 6 praksi.

Nedostatak znanja o važnosti i načinima na koje je moguće promeniti prakse u poslovanju tako da uvažavaju ekološke principe i doprinose smanjenju

štetnih uticaja na životnu sredinu i klimatske promene predstavlja jednu od najvažnijih prepreka zbog kojih preduzetnice nisu u većem procentu primenile prakse „zelenog poslovanja“.

Iz narednog grafikona se može videti da blizu trećine preduzetnica ne poznaje dovoljno ekološke propise i ne zna zapravo kako da se upozna sa tim propisima. To je i aspekt u kome najmanji udeo preduzetnica iskazuje nepoznavanje tematike. U pogledu ostalih aspekata „zelenog poslovanja“ preduzetnice većinski iskazuju nedovoljno poznavanje praksi usled čega su i sprečene da takve prakse primenjuju (**Grafikon 5**).

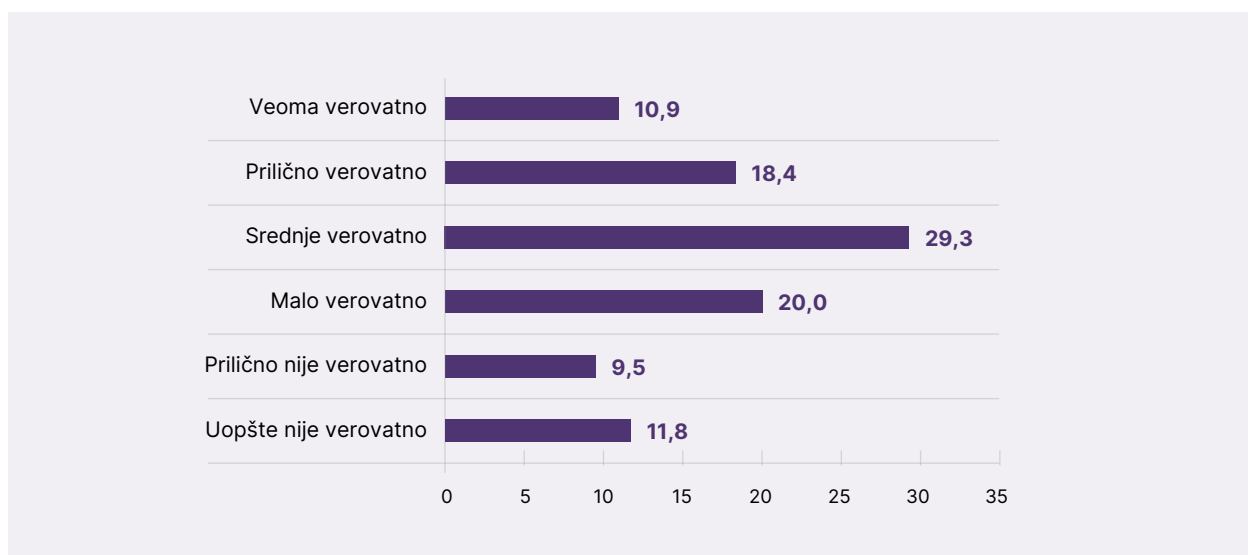
Napokon, upitane da li su spremne da unaprede poslovne prakse kako bi doprinele smanjenju globalnog zagrevanja i doprinele tranziciji ka „zelenijoj“ ekonomiji, preduzetnice su pokazale vrlo razučene orijentacije, između gotovo jednakih polova na kojima se nalaze one koje su vrlo spremne i one koje uopšte nisu spremne da na ovaj način unaprede poslovne prakse (**Grafikon 6**).

↑ **Grafikon 4:** Preduzetnice prema broju ekoloških praksi u poslovanju (%)

↑ **Grafikon 5:** Procenat preduzetnica koje navode da ne primenjuju određene prakse zbog toga što ne znaju dovoljno o tome da bi ih planirale ili primenjivale

↑ **Grafikon 6:** Imajući u vidu Vaše znanje o rizicima povezanim sa klimatskim promenama, koliko je verovatno da ćete unaprediti poslovnu praksu kako biste doprineli smanjenju globalnog zagrevanja? (%)

3

ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Sprovedeno istraživanje je identifikovalo da preduzetnice slabo poznaju klimatske promene, te da poseduju nizak potencijal za tranziciju ka zelenoj ekonomiji. Nedostatak znanja se uočava kao najveća prepreka kako u adaptaciji na postojeće klimatske promene, ali i u primeni standarda i propisa u svom poslovanju koji bi mogli da doprinesu smanjenju negativnog uticaja.

Pored toga, usled nedostataka znanja, preduzetnice nisu u mogućnosti da sagledaju kako potencijalno klimatske promene utiču ili mogu uticati na njihov biznis. Istraživanje je pokazalo da je tek 19 preduzetnica preciznije moglo da oceni na koji način klimatske promene utiču ili su uticale na njihov biznis. Nedovoljno znanja se ogleda i u kontekstu primene ekoloških propisa i standarda u svom poslovanju, te preduzetnice uglavnom ne primenjuju različite elemente zelenog poslovanja jer nisu dovoljno upoznate sa istim.

Ipak, njihova svest o značaju akcija protiv klimatskih promena i spremnost za "ozelenjavanje" biznisa su veći od realnih potencijala, što svakako treba iskoristiti. U tom smislu, glavna preporuka ide u pravcu ulaganja posebnih napora da preduzetnice unaprede kapacitete i pojačaju tranziciju ka zelenoj ekonomiji.

Potrebno je različitim merama povećati potencijale ženskog preduzetništva za one oblike poslovanja koji će doprineti tranziciji ka niskougljeničnoj ekonomiji, povećati njihov potencijal za doprinose smanjenju štetnih uticaja na klimu, kao i otpornost na klimatske promene i kapacitete za adaptaciju na klimatske promene.

U tom cilju, potrebno je različitim merama povećati potencijale ženskog preduzetništva za one oblike poslovanja koji će doprineti tranziciji ka niskougleničnoj ekonomiji, povećati njihov potencijal za doprinose smanjenju štetnih uticaja na klimu, kao i otpornost na klimatske promene i kapacitete za adaptaciju na klimatske promene.

Dakle, potrebno je:

- Povećati ponudu informacija, znanja i platformi na kojima se mogu razmenjivati iskustva u vezi sa specifičnim uticajima klimatskih promena na poslovanje u različitim sektorima, kako bi preduzetnice bile u stanju da prepoznaju ove uticaje ali i da saznaju koje su im strategije na raspolaganju u odgovoru na ove uticaje.
- Posebno podsticati ključne aspekte tranzicije ka zelenim biznisima, kao što su proizvodnja ekoloških proizvoda i ekološke usluge, prakse reciklaže, prakse unapređivanja energetske efikasnosti i sl., kroz edukaciju i sistem vaučera.
- Promovisati uspešne prakse (benchmarking) koje bi se lako mogle dalje replicirati.

LITERATURA

Babović, M. (2012). *Polazna studija o preduzetništvu žena u Srbiji*. Beograd: UN Women. Dostupno na: <https://secons.net/wp-content/uploads/2022/01/87-publication.pdf>

Babović, M., & Petrović, J. (2019). *Gender Sensitive Data and Indicators for Project: Establishing Transparency Framework for The Republic of Serbia*. Belgrade: UNDP. Dostupno na: <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2020/08/Gender-and-Climate-Change-monitoring-framework-DRAFT-18122019.pdf#page=6&zoom=100,53,161>

Malley, Ch., Stojiljkovic, D., & Michalopoulou, E. (2020). *Assessment of short-lived climate pollutant mitigation in Serbia*. UNDP. Dostupno na: <https://www.klimatskepromene.rs/wp-content/uploads/2021/05/SLCPs-Report-Serbia.pdf>

RZS. (2021). *Anketa o radnoj snazi u Republici Srbiji, 2020*. Beograd: Republički zavod za statistiku. Dostupno na: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G20215671.pdf>

UNFCCC. *Climate Get the Big Picture*. Dostupno na: <https://unfccc.int/resource/bigpicture/>

